

מאבק האמונה

יש אנשים מוצ'רטיים ויש אנשים בטהובניים. איזה סוג אנשים אתם?

הידע שלי במוזיקה חובבני ביותר, אבל אני יכול לומר את אשר יאמר כל מי שיאזין ליצירותיו של מוצרט וכל מי ששמע מעט על קורות חייו: דומה שהמוזיקה פשוט פיכתה ממנו. יש ביצירות הללו משהו קולח, נטול סימני מאמץ. הן אינן "לוקות מחיבורנם של הרהורי הלב", כמאמר המלט¹. מוצרט כתב מהר. דאגות העולם כמו עברו מעליו.

לא כן בטהובן. לעתים נדרשו לו שנים על שנים, טיטות על טיטות ומחיקות על מחיקות כדי לגבש רעיון לצורתו הסופית. המאזין למוזיקה שלו מרגיש כי כתב אותה אדם היודע לכעוס על עצמו ועל העולם. היצירתיות הייתה אצלו מאבק מתמשך, והמאמץ וההתחבטות ניכרים ביצירותיו ממש עד לרגע הפתרון המפואר שבסוף. האיכות השמימית והמיסטית של יצירותיו האחרונות, אותן סונאטות נשגבות לפסנתר ורביעיות מיתרים שכמו באו מעולם אחר, היא פרי רוחו של מי שמצא שלוה לאחר חיים שלמים של מאבק עם מלאכים ושדים פנימיים.

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

כל זה הוא לדידי חלון להבנת דמותו של יעקב, האיש שהיה לישראל, אביה התם של אמונתנו. יעקב איננו המועמד המתבקש לתפקיד הגיבור הדתי. הוא איננו מצטייר, לפחות לא מעל פני השטח של הכתובים, כמי שיש לו איזו מן התכונות של יתר אבות האומה וגדוליה - האומץ והאדיבות של אברהם, הנאמנות והאיפוק של יצחק, הלהט והעוז של משה, השירה והשררה של דוד, או השגב והתקווה של ישעיהו. הוא היה מוקף כולו בעימותים: עם אחיו עשו, עם חותנו לבן, בין נשותיו רחל ולאה ובין ילדיו שיריבות האחים שלהם הורידה לבסוף את המשפחה כולה לגלות מצרים. חייו נראים כשדה של מתיחויות.

והיו גם העסקאות הסבוכות שלו. קניית הבכורה מעשו, לקיחת ברכתיו, ולבסוף ההערמה על חותנו התככן. בכל פעם נראה היה שיעקב הרוויח, אבל אז המצב הידרדר. ההתחזות של יעקב לעשו אחיו, בהדרכת רבקה, גרמה לו שייאלץ לברוח מהבית, וכפי שאנו רואים בפרשתנו אימתו מפני נקמת עשו לא קהתה גם אחרי יותר מעשרים שנה, בשובו ארצה. התרמית שרימה את אביו חזרה אליו, בגלגול דומה, מידיו של לבן. ואפילו הבריחה המתוחכמת שלו מלבן עלולה הייתה להיגמר באסון אלמלא הזהיר ה' את לבן בחלומו לבל יפגע בו (ומכאן המימרה בהגדה של פסח, "צא ולמד מה ביקש לבן הארמי לעשות ליעקב אבינו, שפרעה לא גזר אלא על הזכרים ולבן ביקש לעקור את הכול"). חיי יעקב מצטיירים בתורה כסדרה בלתי פוסקת של בריחות מן הפח אל הפחת ומן הפחת אל הספחת.

מיהו ומהו יעקב, אם כן? שתי התשובות שניתנו על כך הפוכות זו מזו. ישנו יעקב של מדרשי חז"ל: יעקב שנמשך אל בית הכנסת עוד בהיותו ברחם אמו², שבילה את שנות נעוריו

בבית המדרש,³ שנראה כמו אברהם⁴ ושזרועותיו דמו לעמודי שיש.⁵ מניעיו תמיד טהורים. הוא קנה מעשו את הבכורה כי לא יכול לשאת את מראה עשו מקריב קרבנות (מתוקף היותו בכור) לעבודה זרה.⁶ אשר לכרכות, עצם התעוורתו של יצחק נועדה לאפשר את גניבתן.⁷ עשו היה ההפך מכך: טיפוס אלים והפכפך שאחז את עיניו כבן שיחשוב שהוא צדיק הדור,⁸ אך למעשה ביצע – באותו יום ששב בו "עייף" מהשדה – שורה שלמה של פשעים וביניהם רצח.⁹

זהו דיוקן מוקצן, אך יש לו בסיס בכתובים. יעקב נקרא "איש תם", וכינו זה משדר פשטות, יושר וכנות. המובן הפשוט של נבואת-האונקל שרבקה קיבלה לפני הולדת התאומים היה שהבן הגדול יעבוד את הבן הצעיר.¹⁰ היא ידעה שיעקב הוא הממשיך המיועד. ובכלל, כפי שכתב המהר"ץ חיות ב"מבוא האגדות" שלו,¹¹ המדרשים נוטים להציג את גיבורי המקרא כטובים לגמרי או רעים לחלוטין, מטעמים מוסריים וחינוכיים מובנים. הנחלת התנהגות נכונה לילדים זקוקה לספרות בצבעי שחור לבן; קשה ללמד ילדים מה מותר ומה אסור על סמך סיפורים עתירי מורכבות, עמימות וגוני אפור.

יעקב האחר הוא זה העולה מפשט הכתובים: איש שחייו עקובים ונפתלים, כפי שהצגנוהו קודם. השאלה המתבקשת היא – למה בחרה התורה לתאר כך את האב השלישי? הרי התורה בררנית מאוד בפרטים שהיא מנדבת. למה לא בחרה לספר פרטים אחרים, שיציירו את יעקב בצבעים מלבבים יותר?

נראה לי שהתורה מעבירה לנו, כאן ובכל יתר המקומות, מסר יוצא דופן: שאם אנחנו יכולים באמת להתייחס לאלוהים כאל אלוהים, במלוא השגב וההדר, אנו יכולים גם להתייחס לבני

אדם כאל בני אדם עם כל חולשותיהם. בכל ספרות דתית אחרת המוכרת לי, הגיבורים זוכים לאידיאליזציה עד כדי על-אנושיות. הם אלוהיים או אלוהיים-למחצה, מושלמים ונטולי חולשות. בתנ"ך אין גיבורים כאלה. אפילו נוח, הצדיק התמים בדורותיו, האיש שהתהלך את האלוהים (בראשית ו, ט), משתכר ומתבזה. אפילו איוב, ש"אין פָּמָהוּ בְּאֶרֶץ, אִישׁ תָּם וְיֹשֵׁר יְרֵא אֱלֹהִים וְסָר מִרָע" (איוב א, ח), מקלל את יומו. יעקב, אפילו יותר מהם, הוא התגלמות היכולת האנושית לטעות.

ואולי זו הנקודה. יעקב היה בטהובן, לא מוצרט. חייו היו סדרה של מאבקים. שום דבר לא בא לו בקלות. הוא, רק הוא מכל האבות, היה אדם שבחר בעצמו להיות נבחר. לאברהם קרא ה' אל ייעודו. יצחק נבחר בטרם לידתו. משה, יהושע, שמואל, דוד, ישעיהו, ירמיהו – את כולם בחר אלוהים לשליחותם. לא כן יעקב. הוא אשר קנה את בכורתו, הוא אשר לקח את ברכותיו, הוא אשר בחר לשאת את ייעודו של אברהם הלאה אל העתיד.

ה' לא התגלה אליו עד שכרח מביתו. ורק שנים רבות לאחר מכן, כשהוא לבדו בלילה, מבועת מן המפגש הצפוי עם עשו, נאבק עמו האיש המסתורי – ה' או מלאך ה'. רק ליעקב ניתן, בידי אלוהים או בפי מלאך, שם חדש לגמרי, לא עיבוד של שם ישן אלא זהות חדשה לחלוטין: ישראל. ומאלף אפילו יותר: אף כי נאמר לו פעמיים כי לא יקראו לו עוד יעקב, תחילה מפי ה"איש" ("לא יעקב יאמר עוד שְׁמֶךָ פִּי אִם יִשְׂרָאֵל", בראשית לב, כט) ואז מפי הגבורה ממש ("שְׁמֶךָ יעקב לא יקרא שְׁמֶךָ עוד יעקב פִּי אִם יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה שְׁמֶךָ", בראשית לה, י) – הנה התורה עצמה ממשיכה לקרוא לו יעקב, כרומזת לנו שהמאבק לא תם כל חייו; כמוהו כרבים ממאבקינו שלנו.

לו נדרשתי לבחור פסקול לחיי יעקב כפי שלמדתי להכירם, הייתי בוחר בסונטת 'האמרקלאווייר' של בטהובן (סונאטה 29 לפסנתר), או בפוגה הגדולה שלו: יצירות הטעונות במתח עד להתפקע, עד סף התפוצצות כל צורה ומבנה. אולם כשם שהמאבקים האפיים הללו הוליכו את בטהובן אל אותו מין שלווה מיוחד שמצא, כך גם הוליך את יעקב הדוֹ-קרב המתמשך שלו עם אלוהים ואנשים אל הישג שלא אברהם ולא יצחק זכו לו: כל ילדיו נשארו ממשיכיו, בני אמונת ישראל. "לְפִיּוֹם צַעֲרָא אֲגָרָא", אמרו חכמינו¹²: לפי הצער – השָׁכַר. זהו יעקב.

יש אנשי קודש שהרוח נחה עליהם באותה קלות שהמוזיקה שפעה בה אל מוצרט. אבל ה' מבקש לא רק את אנשי הקודש: אל כולנו הוא מבקש לבוא. על כן נתן לנו את אברהם לאוהבים ואת יצחק ליראים ואת יעקב־ישראל לנאבקים.

זהו, אם כן, הרעיון משנה־החיים של השבוע הזה: אם אתם מוצאים את עצמכם נאבקים באמונתכם, אתם בחברה טובה: נמצא אתכם יעקב־שנעשה־ישראל, אבינו כולנו, אביהם של מאמינים בני מאמינים.

1. במחזהו של שייקספיר 'המלט'; על פי שורה מסוף המונולוג "להיות או לא להיות", בתרגומו של אברהם שלונסקי. במקור: "וְאֵדָם הִטְבְּעֵי שֶׁל עוֹז הַחֶלְטָה / יִלְקָה מִחֲוָרֹנִים שֶׁל הִרְהוּרֵי הַלֵּב".
2. בראשית רבה סג, ו.
3. בראשית רבה סג, י.
4. מדרש לקח טוב, בראשית מז, יח.
5. בראשית רבה סה, יז.

6. בראשית רבה סג, יג.
7. בראשית רבה סה, ח.
8. ראו רש"י לבראשית כה, כז.
9. תלמוד בבלי, בבא בתרא טז ע"ב.
10. בפרק ז בספרי 'לא בשם האל' אני עומד בהרחבה על הדוֹ-משמעות המוכמנת בפסוק זה. ראו יונתן זקס, לא בשם האל: אל מול האלימות הדתית, מאנגלית: צור ארליך, ירושלים: מגיד, 2016, עמ' 127-144.
11. חיבור זה נדפס בתחילתן של מהדורות עין יעקב הנפוצות.
12. משנה, אבות ה, כג.